УДК 004.021:519.876.5
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.6-1.36

БОГАТОВ Д.Е., МЄЛЄШЕВ І.С., ПРИХОДЬКО В.С.

СМЕРТНА КАРА ЯК ВИД КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ: ДЕГРАДАЦІЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЧИ НАГАЛЬНА НЕОБХІДНІСТЬ?

THE DEATH PENALTY AS A TYPE OF CRIMINAL PENALTY: DEGRADATION OF THE LEGAL SYSTEM OR URGENT NECESSITY?

Стаття присвячена дослідженню смертної кари як різновиду кримінального покарання. Стаття піднімає питання щодо доцільності повернення такого виду покарання у сучасну правову систему. Автори вдаються до історичного аналізу смертної кари, наголошуючи, що такий вид покарання має глибоке історичне коріння та деяким чином пов'язаний з принципом таліону. Історичний екскурс показує, що впровадження смертної кари в Київській Русі, не увінчалося успіхом, а її застосування почалося з Литовським періодом в українській історії.

У статті окрема увага звернена на те, що з розпадом Радянського Союзу Україна стала перед важким вибором, обравши за орієнтир Європейські цінності, наша держава вступила до Ради Європи та встановила мораторій на смертну кару. У науковій праці також наведено хронологічну послідовність заборони смертної кари в країнах Європи.

Автори звертають увагу на те, що в деяких країнах смертна кара продовжує існувати, смерть винним особам заподіюється шляхом повішання, смертельної ін'єкції, електричного стільця, відсікання голови та побиття камінням.

У статті наводяться позиції науковців, громадських діячів та авторитетних міжнародних установ, що висловлюють свої позиції «за» чи «проти» смертної кари. Думки українських науковців, як і пересічних громадян в цьому питанні розходяться. Противники смертної кари наголошують на необхідності збереження людського життя, звертаються до церковних та моральних догм. Прихильники смертної кари вбачають у такому виді кримінального покарання нагальну необхідність у зв'язку зі зростанням кількості особливо тяжких злочинів, а також недоцільністю витрачання значних сум з бюджету на довічне утримання злочинців.

У роботі надається авторська позиція з питань доцільності існування смертної кари. Автори, посилаючись на принцип гуманізму, яким просочені усі сфери суспільного життя, наголошують, що смертна кара є скоріше деградацією правової системи, аніж нагальною необхідністю. Автори також звертають увагу на те, що смертна кара не відповідає сучасним українським і зарубіжним реаліям.

Ключові слова: *смертна кара, кримінальне покарання, право на життя, гуманізм, особливо тяжкі злочини, мораторій на смертну кару.*

The article is devoted to the study of the death penalty as a type of criminal punishment. The article raises the question of the expediency of returning this type of punishment to the modern legal system. The authors resort to a historical analysis of the death penalty, emphasizing that this type of punishment has deep historical roots and is in some way related to the talion principle. Historical digression shows that the introduction of the death penalty in Kievan Rus was not successful, and its application began with the Lithuanian period in Ukrainian history.

© БОГАТОВ Д.Е. – студент ІІ курсу (Інститут прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

© МЄЛЄШЕВ І.С. – студент ІІ курсу (Інститут прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

© ПРИХОДЬКО В.С. – студентка ІІ курсу (Інститут прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

The article draws special attention to the fact that with the collapse of the Soviet Union, Ukraine faced a difficult choice, choosing European values as a reference point, our state joined the Council of Europe and established a moratorium on the death penalty. The scientific work also provides a chronological sequence of the death penalty in Europe.

The authors point out that in some countries, the death penalty continues to exist, with deaths inflicted on the perpetrators by hanging, lethal injection, electric chair, beheading and stoning.

The article presents the positions of scientists, public figures and authoritative international institutions that express their positions "for" or "against" the death penalty. Opinions of Ukrainian scientists, as well as ordinary citizens on this issue differ. Opponents of the death penalty emphasize the need to preserve human life, turn to church and moral dogmas. Proponents of the death penalty see this type of criminal punishment as an urgent need in connection with the growing number of particularly serious crimes, as well as the inexpediency of spending significant sums from the budget on lifelong maintenance of criminals.

The author's position on the expediency of the death penalty is given in the work. The authors, referring to the principle of humanism, which permeates all spheres of public life, emphasize that the death penalty is a degradation of the legal system rather than an urgent need. The authors also draw attention to the fact that the death penalty does not correspond to modern Ukrainian and foreign realities.

Key words: *death penalty, criminal punishment, right to life, humanism, especially serious crimes, moratorium on the death penalty.*

Вступ. Сьогодні питання смертної кари набуває неабиякого значення. Лібералізація кримінального законодавства держав світу призвела до майже цілковитої, окрім поодиноких країн чи штатів, відмови від смертної кари як виду покарання. Попри те, що смертної кари досить давно вже не існує на теренах сучасної України, дискусії щодо доцільності повернення до такого виду покарання і досі не вщухають. Часто переконання як науковців, практиків, так і звичайних пересічних громадян зумовлюються зростанням кількості особливо тяжких злочинів, вчинених цинічним чи надзвичайно жорстоким способом, що наводить на думку, що для такого злочину недостатньо покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Постає питання про необхідність дослідження смертної кари як виду кримінального покарання та про доцільність його застосування.

Постановка завдання. Метою роботи є аналіз смертної кари як виду кримінального покарання, а також визначення, чи є смертна кара рудиментом чи необхідним за сучасних умов механізмом для покарання осіб, що вчинили особливо тяжкі злочини.

Питанню смертної кари присвячено чимало робіт як українських, так і зарубіжних вчених, серед них: М.Ю. Веселов, Ю.О. Толстенко, Ю.В. Александров, О.С. Бондаренко, М.І. Карпенко, А.В. Бандурович, Ю.О. Сєдих, А.В. Малько.

Результати дослідження. Смертна кара почала існувати чи не одночасно ѕз людством. Звертаючись до історичного аспекту існування смертної кари, варто розпочати з того, що її коріння досить глибоке, адже деяким різновидом смертної кари можна вважати таліон, тобто кровне покарання, що передбачало заподіяння смерті особі (члену її сім'ї), якщо вона вчинила вбивство.

Смертна кара в сучасному її розумінні не зустрічалась в відомих нам «Руській Правді», як і в «варварській правді», кроки до запровадження смертної кари в Київській Русі робилися, однак така міра покарання там не прижилась, хоча тілесні покарання на той час були основними. Найвищою тогочасною, винятковою мірою покарання було вигнання («поток і розграбленіє»), яке не виключало загибелі засудженого.

Застосування смертної кари в Україні почалося у литовський період її історії («Судебник» Казимира IV Ягеллончика 1468 р. та «Статут Литовський» 1529 р.). У 1734 р. питання смертної кари врегульовувалося таким актом, як «Права, за якими судиться малоросійський народ». Козаки застосовували цю міру покарання за найтяжчі злочини. Військовими артикулами Петра І смертна кара встановлювалася за 123 злочини. Цариця Єлизавета Петрівна призупинила виконання смертної кари, хоча й не скасувала остаточно цей вид покарання [1, с. 97–98].

Смертна кара в період Радянської України стала механізмом боротьби з опозиційною думкою, вище партійне керівництво застосовувало страти, фабрикуючи справи проти громадських, політичних та навіть культурних діячів, останніх стосується навіть окреме поняття –

«Розстріляне Відродження», а тому говорити про доцільність існування такої міри покарання на той час достатньо важко. Після розпаду Радянського Союзу, Україна як незалежна держава отримала реальне право самостійно вирішувати будь-які питання свого соціально-правового та політичного буття.

Після вступу до Ради Європи в листопаді 1995 р/, наша держава взяла на себе зобов'язання запровадити негайний мораторій на всі страти і цілковито скасовувати їх протягом трьох років. Як наголошує С.О. Червінська, в нашій країні з березня 1997 р. діяв мораторій на застосування страти [2, с. 84].

Остаточним кроком, що свідчив про скасування смертної кари, можна вважати Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/99 від 29 грудня 1999 р., яким визнано, що смертна кара суперечить Конституції України [3]. Кримінальним кодексом України 2001 р. вже не передбачалося смертної кари як виду покарання. Відтоді почався новий період в українській правовій системі – необхідність неухильного дотримання прав і свобод людини та громадянина унеможливила застосування такого жорсткого та негуманного виду кримінального покарання як смертна кара.

Говорячи про європейський досвід відмови від смертної кари, варто зазначити, що одними з перших європейських держав, які відмінили страту, були Португалія (1867 р.) і Нідерланди (1870 р.). За ними – Норвегія (1905 р.) та Швеція (1921 р.). Більшість так званих демократичних країн відмінили смертну кару лише останніми роками: Бельгія – в 1996 р.; Швейцарія – в 1992 р.; Італія – в 1994 р.; Іспанія – в 1995 р.; Велика Британія – в 1998 р.; Франція – в 1981 р.; Німеччина – в 1987 р.; Греція – в 1993 р [4, с. 202].

Не можна не зазначити, що ряд держав і досі застосовують найтяжчу міру покарання. Ю.О. Толстенко наголошує, що засоби реалізації смертної кари є різноманітними. У ряді сучасних держав як форми реалізації смертної кари застосовують повішання, смертельну ін'єкцію, електричний стілець, відсікання голови та побиття камінням. Науковиця не погоджується з авторами, які наголошують на тому, що порівняно з історичними різновидами смертної кари (четвертування, колесування, зварювання у кип'ятку, розп'яття, спалення, поховання заживо, замурування, кидання до хижаків, розрізання на маленькі шматки, насадження на кіл та ін.) сучасні смертні кари є більш «гуманними» [5, с. 166]. З нашої позиції, в питаннях позбавлення життя людини з будь-якою метою, про гуманність йтися не може.

Отож, проміжним підсумком можна визначити те, що Україна, як і більшість країн світу скасувала смертну кару, однак питання про доцільність зняття мораторію залишається актуальним. Центральним ядром дослідження є визначення доцільності повернення до смертної кари як виду кримінального покарання, а також питання, чим же є смертна кара – деградацією правової системи чи нагальною необхідністю? Для того аби виокремити авторський погляд на цю проблему, слід розглянути погляди науковців, авторитетних установ, громадських та політичних осіб та дати відповідь на поставлене нами питання.

Ю.В. Александров підтримує думку відомого противника смертної кари середини XX ст. – президента Міжнародного товариства соціального захисту, видатного вченого – Марка Анселя. Останній писав: «Це криваве покарання, пережиток примітивного кримінального правосуддя, не може мати місця в системі гуманістичної кримінальної політики, оскільки воно: 1) несумісне із системою соціального відновлення; 2) потурає інстинкту спокутувальної помсти і підтримує атмосферу насильства і ненависті, які самі по собі криміногенні; 3) невиправне і суперечить уявленню про відносність людської справедливості; 4) створює непотрібне насильство, тому що його уявна необхідність ґрунтується тільки на недоведених постулатах; 5) є виразом не тільки правосуддя, яке претендує на те, щоб бути абсолютним, але, щоб там не казали, виразом такої політико-соціальної організації, яка визнає за державою, більше чи менше обожнюваною, права життя чи смерті щодо своїх підданих. Отже, це покарання несумісне із гуманістичною кримінально-правовою доктриною» [6, с. 85].

Позиція міжнародної авторитетної установи, такої як Рада Європи також однозначна. Скасування смертної кари – один з пріоритетів Ради Європи. Протягом тридцяти років вона бореться за те, щоб в Європі вища міра покарання була поза законом і щоб скасування смертної кари стало універсальною цінністю. Із 1997 р. жодна людина не була страчена в державах-членах Ради Європи [7, с. 170–171].

Управління Верховного комісара ООН з прав людини, який є органом, уповноваженим заохочувати та захищати права людини у всьому світі, очолює Верховний Комісар ООН і є головною посадовою особою у галузі прав людини, виступає за загальне скасування смертної кари.

Бюро ООН з прав людини аргументує цю позицію і з інших причин, включаючи фундаментальний характер права на життя; неприйнятний ризик страти невинних людей; та відсутність доказів того, що смертна кара служить стримуючим фактором злочину [8, с. 91].

На противагу одностайним позиціям, які визнають смертну кару недоцільною та антигуманною, продовжують існувати погляди, які виражають підтримку страти як найвищої міри кримінального покарання. Американський кримінолог Е. Сазерленд сформулював 5 основних положень на захист смертної кари: 1) смертна кара служить більш ефективним засобом попередження злочинності, ніж інші види покарань; 2) вона економніше тюремного ув'язнення; 3) вона необхідна, щоб не допустити лінчування злочинця; 4) смертна кара звільняє суспільство від дефективних особистостей; 5) вона більш надійна, ніж довічне ув'язнення, тому що засудженні можуть потрапити під амністію [9, с. 87].

Деякі українські вчені підтримують необхідність повернення такого рудименту як смертна кара. Зокрема, О.С. Бондаренко та Н.В. Ковальов роблять висновок, що смертна кара необхідна нашому законодавству і суспільству, вони приєднуються до прихильників повернення інституту смертної кари в нашу країну, наголошуючи на тому, що вона має стати саме виключною мірою покарання за тяжкі й особливо тяжкі злочини [10, с. 90].

З нашої позиції, неможливо погодитись з тезою щодо доцільності існування смертної кари. Поважаючи держави, що все ж застосовують такий вид кримінального покарання, все ж варто сказати, що на сучасному етапі розвитку суспільно-правової дійсності існування смертної кари є скоріше деградацією правової системи, аніж нагальною необхідністю. Сучасний стан соціальних та правових процесів свідчить про так зване «Нове Відродження» – у XXI ст. гуманізм знову виходить на перше місце.

Сучасні стандарти захисту прав людини та громадянина ставлять на перший щабель важливості основоположні права людини, серед яких важливе місце займає право на життя, що виключає можливість позбавлення життя людини, мова, звісно, не йде про війни тощо, однак говорити, що у держави повинно бути право позбавити людину життя за вчинений нею злочин, на даному етапі вважаємо – недоцільно.

Смертна кара в більшості сучасних осіб, які підтримують гуманну спрямованість всіх процесів, асоціюється більше із середньовічними театральними виставами-вбивствами, аніж із необхідною у нашому столітті карою навіть за особливо тяжкі злочини.

Існування смертної кари в ряді країн наштовхує на питання, чому ж тоді забороненою є евтаназія, тобто позбавлення життя людини, що страждає від нестерпних фізичних та моральних мук, за її проханням, чи може йти мова про гуманізм у випадках страти злочинців, якщо навіть евтаназію не підтримують чи не всі міжнародні установи?

Довічне ув'язнення як найтяжчий вид покарання в нашій та багатьох інших державах та такий, що є альтернативою смертної кари, викликає багато дискусій, зокрема щодо доцільності витрачання коштів платників податків на утримання серійних вбивць, маніяків тощо, однак життя людини, яке визначається найвищою соціальною цінністю не варто вимірювати в грошах. Такий вид покарання дійсно надзвичайно суворий та необхідний для кари та перевиховання зловмисника. З нашої позиції, ґрунтуючись на стандартах прав людини, довічне ув'язнення – це адекватна альтернатива смертній карі, перш за все тому, що держава та суспільство не виступають у ролі кривавого ката, вони залишають за людиною найголовніше – життя, суттєво обмежуючи деякі свободи, направляючи людину на шлях перевиховання.

Людина, якій призначена смертна кара, може дійсно щиросердно каятись та робити добрі справи – натомість вона все одно буде вбита – такий приклад мав місце в США. Так, злочинець С. Вільямс, на прізвисько «Туки», був засуджений до смертної кари за вбивства, здійснені 1979 р. Виконання вироку він чекав чверть століття. Цей час Вільямс присвятив тому, що намагався переконати молодих американців порвати з гангстерськими бандами та почати нове життя. Він дев'ять разів номінувався на Нобелівську премію: п'ять – за мирні заклики і чотири – за його літературні твори. Президент США Дж. Буш-молодший нагородив «Туки» премією за «участь у пенітенціарних програмах», проте він відхилив прохання злочинця про помилування, і його страта відбулася 13 грудня 2005 р. у присутності родичів жертв Вільямса [11, с. 71].

Висновки. У поверненні до смертної кари, на наше переконання, немає нагальної потреби, мова йде як про закордонні держави, так і про Україну. Сучасний рівень розвитку антропологічних стандартів, механізмів захисту прав людини свідчить про першочергове значення принципу гуманізму, що ставить людину та її життя та найвищий щабель цінностей, а тому позбавлення

життя людини за вчинення нею кримінального правопорушення – це рудимент, до якого не варто повертатися. Говорячи про нашу державу, український менталітет, рівень корупції, кількість судових помилок очевидним видається висновок про недоцільність повернення до смертної кари як кримінального покарання.

Список використаних джерел:

1. Веселов М.Ю., Моргун Н.М., Каптур О.С. Смертна кара як виключна міра покарання. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2016. № 4 (13). С. 92–96.

2. Червінська С.О. Відміна смертної кари в Україні. Історія. Світовий досвід європейських країн. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2015. № 3. С. 87–94.

3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 24, 58, 59, 60, 93, 190 ККУ в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання. *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. № 1. С. 16–21.

4. Гороховська О.В. Смертна кара як вид покарання в країнах Європи: законодавче оформлення та практика застосування. *Кримінальне право: традиції та новації.* 2015. С. 202–206.

5. Толстенко Ю.О. Проблема смертної кари у міжнародному праві. *Права людини і демократія* : зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., м. Харків, 15 трав. 2018 р. Харків, 2018. С. 165–169.

6. Александров Ю.В. Смертна кара: вічна проблема? *Наукові праці МАУП. Серія : Політичні науки. Юридичні науки*. 2013. Вип. 2. С. 84–89.

7. Сєдих Ю.О. Право на життя і смертна кара. *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування* : матеріали наук. семінару (м. Дніпро, 8 грудня 2018 р.). Дніпро. 2019. С. 170–171.

8. Крікорова Е.К., Толстенко Ю.О. Смертна кара як дилема в міжнародному праві. *Λόγος. Мистецтво наукової думки.* 2019. С. 89–92.

9. Журавльова В.Г. Смертна кара: дискусійні питання. *Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (29 листопада – 1 грудня 2017 р., м. Краків, Польща). Вінниця, 2017. С. 86–88.

10. Бондаренко О.С., Ковальов Н.В. Перспективи запровадження смертної кари в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2019. № 3. С. 85–91.

11. Господаренко В.М. Смертна кара у кримінально-правовій політиці США. *Проблеми боротьби зі злочинністю в умовах трансформації сучасного суспільства* : зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., м. Ірпінь, 12 груд. 2018 р. Ірпінь. 2018. С. 71–75.